

Immanuel Kant:

ODGOVOR NA PITANJE: ŠTA JE PROSVEĆENOST? (5. DECEMBRA 1783. GODINE, STR. 516)¹

Prosvećenost je čovekov izlazak iz maloletnosti za koju je sam kriv. Maloletnost je nesposobnost služenja vlastitim razumom bez nečijeg vođstva. Čovek je sam kriv za ovu maloletnost, ako njen uzrok nije pomanjkanje razuma, nego rešenosti i hrabrosti da se njime služi bez nečijeg vođstva. Sapere aude!² Imaj hrabrosti da se služiš vlastitim razumom! Ovo je, dakle, moto prosvećenosti.

Lenjost i kukavičluk uzroci su zbog kojih tako puno ljudi, čak i nakon što ih je priroda još davno oslobodila tuđeg vođstva (naturaliter majorenes)³, ipak rado ostaje maloletno tokom celog života i zbog kojih je drugima tako lako da im se nametnu za staratelje. Tako je lagodno biti maloletan. Ako imam knjigu koja zamenjuje moj razum, dušebrižnika koji zamenjuje moju savest, lekara koji mi propisuje dijetu itd., onda ne moram ja sam da se naprežem. Nema potrebe da sam razmišljam ako mogu da platim – drugi će već umesto mene preuzeti taj mrski posao. Oni staratelji, koji su bili tako ljubazni da preuzmu vrhovni nadzor nad ljudima, već vode brigu o tome da najveći deo ljudi (među njima i ceo lepši pol) korak u punoletnost smatra ne samo tegobnim nego i vrlo opasnim. Nakon što su prvo zaglupili svoju stoku i brižljivo sprečili da se ova mirna stvorenja ni slučajno ne usude da naprave makar i jedan korak izvan šetalice⁴ u koju su ih zatvorili, oni im i posle toga stalno ukazuju na opasnost, koja im preta ako pokušaju da hodaju samostalno. Ta opasnost, doduše, i nije tako velika, jer bi posle nekoliko padova konačno naučili da hodaju, ali ih već jedan takav primer čini nesigurnim i uopšte uzevši rađa strah od svih daljih pokušaja.

Svakom pojedincu je, dakle, teško da se oslobodi maloletnosti koja je postala skoro njegova priroda. Čak ju je i zavoleo i sada zaista nije sposoban da se posluži vlastitim umom, jer mu nikad nije bilo dozvoljeno da to pokuša. Pravila i navike, ta mehanička oruđa na umu zasnovane upotrebe ili čak zloupotrebe njegove prirodne nadarenosti, okovi su trajne maloletnosti. Ako bi neko čak i uspeo da ih zbaci, on bi ipak načinio tek jedan nesiguran skok i preko najužeg jarka, jer nije navikao na takav slobodan pokret. Stoga je malo onih kojima je pošlo za rukom da, radeći na svom duhu, sami sebe oslobode maloletnosti, a da pri tom, ipak, sigurno koračaju.

Pre je moguće da publika⁵ sama sebe prosveti, a to je skoro neizbežno, samo ako joj se da sloboda. Jer uvek će se naći nekolicina samostalno mislećih, pa čak i

¹ 5. decembra 1783. str. 516: Upućivanje na napomenu „Šta je prosvećenost?“ u napisu Johana Fridriha Celnera (Johann Friedrich Zöllner) na stranici 516. „Da li je preporučljivo da se bračna zajednica ubuduće ne osveštava kroz religiju?“ koji je objavljen u decemarskom broju *Berlinskog mesečnika* (*Berlinische Monatsschrift*) iz 1783. godine, str. 508-17.

² Sapere aude: Horacije, Epistole I, 2, 40: „Usudi se da znaš!“. Aletofili (prema grč. aletheia, „istina“, dakle, „ljubitelji istine“), društvo prijatelja istine, osnovano 1736. godine radi širenja Lajbnicove (Leibniz) i Volfove (Wolff) filozofije, koristilo je ovaj Horacijev citat u istom značenju. Članovi tog društva dali su da se iskuje novčić sa bustom boginje Atine. Na Atininom šlemu nalazili su se portreti filozofa Gotfrida Vilhelma Lajbnica i Kristijana Volfa. Oko biste je bio utisnut moto „Sapere aude!“.

³ Naturaliter majorenes: lat. „punoletni u odnosu na prirodu“, punoletni po svojim godinama, dok su intelektualno i dalje maloletni (minorenes).

⁴ Šetalica: pomoću koje deca uče da hodaju.

⁵ Publika: suprotno od pojedinca; pod ovim terminom podrazumevaju se svi žitelji jednog mesta, regije ili države. Prema poznatom Adelungovom *Rečniku* reč „publika“ se u 18. veku koristila i u značenju „javnost“.

među postavljenim starateljima velike gomile, koja će, nakon što je i sama zbacila jaram maloletnosti, širiti oko sebe duh razumne procene sopstvene vrednosti i predodređenosti svakog čoveka da samostalno misli. Pri tom, posebno je važno to da publika (kojoj su ovi samostalno misleći⁶ prethodno nametnuli jaram), ukoliko je pobune neki od onih staratelja koji su i sami nesposobni za svaku prosvetljenost, kasnije i njih same primorava da ostanu pod njim; zato je stvaranje predrasuda tako štetno, jer se one na kraju svete onima koji su ih stvorili – bilo sami, bilo da su to učinili njihovi prethodnici. Stoga publika može samo postepeno da dospe do prosvetljenosti. Kroz revoluciju će se možda ostvariti napuštanje ličnog despotizma i gramzivog ili vlastoljubivog ugnjetavanja, ali se nikada ne može doći do istinske reforme načina mišljenja, nego će nove predrasude, poput starih, poslužiti kao kaiševi za hodanje⁷ za nerazumnu veliku gomilu.

Za ovu prosvetljenost ne zahteva se ništa drugo do *sloboda* i to ona najmanje štetna od svega što se može nazvati slobodom, naime: sloboda *javne upotrebe* uma u svakom pogledu. Ali, sada čujem povike sa svih strana: *ne rezonujte*.⁸ Oficir kaže: ne rezonujte, već egzercirajte! Poreski službenik: ne rezonujte, nego plaćajte! Sveštenik: Ne rezonujte, nego verujte! (Samo jedan jedini gospodar⁹ na svetu kaže: *rezonujte* koliko god hoćete i o čemu god hoćete, ali budite poslušni!) Ovde je svugde prisutno ograničavanje slobode. Koje ograničavanje, međutim, ometa prosvetljenost, a koje ne, nego je čak pospešuje? – Ja odgovaram: *javna upotreba* uma¹⁰ mora u svako doba biti slobodna i samo ona može dovesti do prosvetljenosti ljudi; njegova *privatna upotreba*,¹¹ međutim, može se ograničiti češće i u znatnoj meri, a da pri tom bitno ne ometa napredak prosvetljavanja. Pod javnom upotrebom sopstvenog uma podrazumevam onu koju neko kao *naučnik* vrši pred celokupnom *čitalačkom publikom*. Privatnom upotrebom uma nazivamo onu, koju neko sme da vrši u okviru određenog *građanskog nameštenja* ili službe, koja mu je poverena. Za pojedine poslove, koji zadiru u interese zajednice, neophodan je, međutim, određeni mehanizam, na osnovu kojeg pojedini članovi zajednice treba da se drže samo pasivno, da bi ih, uz postojanje veštačke saglasnosti, vlast usmeravala ka javnim ciljevima ili, da bi ih, barem, odvrtila od uništavanja tih ciljeva. Ovde naravno nije dozvoljeno rezonovanje, već se mora biti poslušan. Ali, ukoliko ovaj deo mašine¹² sebe istovremeno smatra delom cele jedne zajednice, čak delom društva građana sveta, dakle, u svojstvu naučnika, koji se obraća publici putem spisa, tada on može rezonovati, a da zbog toga ne trpe poslovi, koje je postavljen da vrši jednim delom kao pasivni član. Bilo bi krajnje pogubno kad bi oficir, kojem su njegovi pretpostavljeni nešto naredili, u okviru službe naglas pametovao o svrsishodnosti ili korisnosti tog naređenja; on mora da sluša. Ne može mu se, međutim, uskratiti pravo da kao naučnik stavlja primedbe na greške u vojnoj službi i da ih predoči publici, da bi ona donela svoj sud o njima. Građanin ne može da odbije da plati nametnute

⁶ Samostalno misleći: misli se na samostalno misleće među starateljima.

⁷ Kaiševi za hodanje: kaiševi kojima roditelj pridržava malo dete koje uči da hoda.

⁸ Rezonovati: nem. *räasonieren*: 1) u pozitivnom značenju: „razmišljati, suditi o nečemu na osnovu uma“ (prema franc. *raisonner*); 2) a negativnom značenju: „protivrečiti, mudrovati, grditi, zanovetati“.

⁹ Jedan jedini gospodar: aluzija na Fridriha II Velikog, pruskog kralja (1740-1786).

¹⁰ Javna upotreba uma: ona koju neko kao privatno lice tj. kao naučnik vrši pred svojom čitalačkom publikom.

¹¹ Privatna upotreba uma: ona koju neko vrši u okviru neke javne službe, npr. oficir u vojsci, sveštenik u crkvi, službenik u nekom uredu.

¹² Mašina: aluzija na Lametrija (Julien Offray de Lamettrie, 1709-1751) i njegov spis *Čovek-mašina* (*L'homme-machine*, 1748). Zbog atestičkog materijalizma svojih uverenja Lametri je bio proteran iz Francuske i našao je azil u Berlinu.

poreze; čak i drska kritika takvih nameta, ako on mora da ih podmiri, može biti kažnjena kao skandal (koji bi mogao da izazove opštu neposlušnost) Taj isti građanin ipak dela u skladu sa građanskom dužnošću, ako kao naučnik javno iznese svoja razmišljanja o neumesnosti ili pak nepravednosti takvog razrezivanja poreza. Sveštenik je isto tako u obavezi da se svojim učenicima katehizisa i svojoj zajednici obraća u skladu sa simbolom¹³ crkve kojoj služi, jer je on pod tim uslovom i primljen u službu. Ali, kao naučnik, on ima punu slobodu, a čak je i pozvan da saopšti publici sve svoje brižljivo preispitane i dobronamerne misli o onome što je pogrešno u navedenom simbolu, kao i predloge za bolje uređenje religije i crkve. Ovde nema ničeg što bi se moglo staviti na teret savesti. Jer ono čemu podučava u skladu sa svojom službom, kao zastupnik crkve, on predstavlja kao nešto, za šta nema slobodu odlučivanja da podučava prema vlastitom nahođenju, već je tu postavljen da podučava prema pravilima i u ime nekog drugog. On će reći: naša crkva uči ovo ili ono – to su argumenti kojima se služi. On tako izvlači svaku praktičnu korist za svoju zajednicu iz pravila, ispod kojih on lično ne bi stavio svoj potpis sa čvrstim ubeđenjem, a za čije iznošenje može uprkos tome da izrazi spremnost, jer nije sasvim nemoguće da je u njima skrivena istina ili se bar zasigurno ne može naći ništa što bi bilo u suprotnosti sa unutrašnjom religijom. Jer, ako bi verovao da će naći ovo poslednje, tada ne bi mogao savesno da obavlja svoju službu i morao bi da je napusti. Kada, dakle, učitelj u službi koristi svoj um pred svojom zajednicom, tada se radi samo o *privatnoj upotrebi*, jer je posredi uvek samo kućni skup, ma kako velik on bio, i u tom pogledu on kao sveštenik nema slobodu i ne sme je ni imati, jer izvršava tuđi nalog. Ali, kao naučnik koji se preko svojih spisa obraća pravoj publici, naime svetu, – dakle, kao sveštenik koji svoj um *upotrebljava javno*, – on uživa neograničenu slobodu da se koristi svojim vlastitim umom i da govori u svoje vlastito ime. Jer, to da staratelji naroda (u stvarima religije) i sami treba ponovo da postanu maloletni, besmislica je koja vodi ovekovečenju besmislica.

Ali, zar društvo sveštenika, možda neki crkveni skup ili poštovanja dostojan klasis¹⁴ (kako se to naziva kod Holandana), ne bi trebalo da ima pravo da se pod zakletvom međusobno obaveže da će se držati određenog, nepromenljivog simbola, kako bi na taj način imao stalno vrhovno starateljstvo nad svakim od članova, a preko njih i nad narodom, i kako bi čak i ovekovečio to starateljstvo? Ja kažem: to je sasvim nemoguće. Jedan takav ugovor koji bi bio sklopljen da zauvek udalji ljudski rod od svakog daljeg prosvećivanja, potpuno je ništavan, pa čak i onda ako ga potvrde najviša vlast, parlamenti i najsvečaniji mirovni sporazumi. Jedno doba ne može da se udruži i zaveri da će sledeće doba dovesti u takvo stanje, u kojem će biti onemogućeno da proširi svoja (prevashodno ona veoma bitna) saznanja, da ih očisti od zabluda i, uopšte, da nastavi da korača putem prosvećivanja. Bio bi to zločin protiv ljudske prirode, čije je izvorno određenje upravo u tom napredovanju, i potomci mogu, dakle, s punim pravom da odbace takve odluke kao nedopustive i zločinačke. Probni kamen svega onoga što se o jednom narodu može zaključiti u vidu zakona, leži u pitanju: da li jedan narod može sam sebi nametnuti jedan takav zakon? U očekivanju nekog boljeg zakona, to bi čak bilo i moguće za izvesno kratko vreme, da bi se zaveo određen poredak, s tim što bi istovremeno svakom građaninu, a pre svega svešteniku, bilo dopušteno da u svojstvu naučnika javno, tj. putem spisa, stavlja

¹³ „U teološkom jeziku svih crkava simbol znači u prvom redu učenje, koje je na snazi u jednoj crkvi u vidu obavezujuće formulacije zajedničkog verovanja" (*Religion in Geschichte und Gegenwart*). U 18. veku morali su protestantski sveštenici u mnogim zemljama da pri stupanju u službu polože zakletvu na simboličnim knjigama svoje konfesije.

¹⁴ Klasis: (nem. Klassis) crkveni skup u Holandiji koji je nosilac crkvenog zakonodavstva.

primedbe na ono što je loše u sadašnjem uređenju, pri čemu bi postojeći poredak i dalje trajao, sve dok se javno i u dovoljnoj meri ne bi stekao uvid u stanje tih stvari i sve dok se ne bi dokazalo da bi se udruživanjem glasova (ako ne odmah i svih) moglo izići pred presto sa predlogom da se zaštite one zajednice koje su se, na primer, prema svom shvatanju boljeg uvida, sporazumele o promeni ustrojstva religije, a da se pri tome ne sprečavaju one zajednice koje žele da ostanu pri starom. Ali u potpunosti je nedopustivo postizanje saglasnosti o trajnom ustrojstvu religije koje niko ne bi javno dovodio u sumnju, makar i samo za životnog veka jednog čoveka, čime bi se jedno razdoblje u hodu čovečanstva ka boljem, takoreći uništilo i učinilo neplodnim, a time i nepovoljnim, čak i za potomstvo. Jedan čovek, doduše, može za sebe lično, a i tada samo za izvesno vreme, da odgodi prosvjećivanje u onome što treba da zna, ali da od njega odustane, pa bilo to i za sebe lično, a pogotovo za potomstvo, značilo bi povredu i gaženje svetih prava čovečanstva. A ono što čak niti jedan narod ne sme da odluči za sebe, to još manje sme da odluči jedan monarh za svoj narod, jer njegov zakonodavni ugled počiva upravo na tome da on u svojoj volji objedinjuje volju celog naroda. Ako mu je stalo samo do toga da svekoliko istinsko ili prividno poboljšanje postoji zajedno sa građanskim poretkom, onda on može da pusti svoje podanike da sami čine ono što smatraju neophodnim za spas svoje duše, to ga se uopšte ne tiče, ali i te kako treba da vodi računa o tome da onemogući stvaranje takve situacije, u kojoj bi jedan čovek primenom sile sprečio drugog da svim snagama radi na određenju i unapređivanju spasa svoje duše. Čak bi i po kraljevsko visočanstvo bilo štetno da se u to umeša tako što će udostojiti svog vladarskog nadzora sadržine spisa, u kojima njegovi podanici pokušavaju da razjasne svoje spoznaje; isto tako, štetno je kad to čini iz vlastite najviše spoznaje, pri čemu se izlaže prigovoru *Caesar non est supra Grammaticos*¹⁵, kao i onda – što je još štetnije – ako svoju najvišu vlast u toj meri unizi da će u svojoj državi podržavati crkveni despotizam nekolicine tirana koji je uperen protiv ostalih podanika.

Ako se sada postavi pitanje: živimo li mi u prosvćenom dobu, onda odgovor glasi: ne, ali svakako živimo u dobu prosvćivanja. Još puno toga nedostaje za to, kako stvari sada stoje, u celini uzev, da bi ljudi bili u stanju ili da im se samo omogući da se u stvarima religije sigurno i dobro služe svojim razumom bez tuđeg vođstva. Međutim, postoje jasni znaci da im je sada ipak otvoren prostor da se slobodno razvijaju u tom pravcu i da se postepeno smanjuju prepreke za opšte prosvćivanje ili izlazak iz maloletnosti za koju su sami krivi. U tom pogledu, ovo doba je doba prosvćivanja ili *Fridrihovo*¹⁶ stoleće.,

Vladar koji ne misli da je nedostojno da za sebe kaže da smatra svojom *dužnošću* da u stvarima religije ništa ne propisuje ljudima, nego da im u tom pogledu ostavlja punu slobodu, koji, dakle, odbija od sebe čak i nadmeno ime *tolerancije*, taj vladar je i sam prosvćen i zaslužuje da ga zahvalni svet i potomstvo slave kao prvog, koji je ljudski rod oslobodio maloletnosti, barem od strane vlasti, i koji je svakom ostavio slobodu da se u svemu što je stvar savesti, koristi svojim umom. Sveštena lica, dostojna poštovanja, bez štete po njihovu službenu dužnost, smeju pod njim, u svojstvu naučnika, da slobodno i javno iznesu svetu na proveru svoje sudove i spoznaje koji tu ili tamo odstupaju od prihvaćenog simbola, a još u većoj meri to sme da čini svaki pojedinac koji nije sputan dužnošću službe. Taj duh slobode širi se i prema spolja, čak i tamo, gde se mora boriti sa spoljnim preprekama koje postavlja

¹⁵ *Caesar non est supra Grammaticos*: Car nije iznad svojih gramatičara, tj. car ne zapoveda gramatičarima.

¹⁶ *Fridrihovo*: aluzija na visok stepen prosvćenosti za vreme vladavine pruskog kralja Fridriha II.

vlast, koja samu sebe pogrešno shvata.¹⁷ Jer, za to joj, ipak, služi svetao primer, da u slobodi ne treba činiti ništa u cilju održavanja javnog mira i jedinstva zajednice. Ljudi se malo pomalo sami oslobađaju sirovosti, ali samo ako se neko namerno ne potruži da ih u njoj zadrži.

Ja sam težište prosvete, koja predstavlja čovekov izlazak iz maloletnosti, za koju je sam kriv, prevashodno stavio na *stvari religije*, jer su oni koji vladaju nad nama nezainteresovani da izigravaju staratelja svojim podanicima u odnosu na umetnosti i nauke, a sem toga, religijska je maloletnost ne samo najštetnija nego ona, u najvećoj meri, i najviše obeščašćuje. Ali način razmišljanja državnog poglavara, koji podržava prvu maloletnost, ide još dalje od toga i on uviđa, da, čak i u pogledu *zakonodavstva*, ne postoji opasnost od toga da svojim podanicima dozvoli da *javno* koriste vlastiti um i da svetu javno predoče svoja razmišljanja o boljem uređivanju zakonodavstva, štaviše, i da otvoreno kritikuju već postojeće, za šta imamo sjajan primer, i u tom pogledu nijedan monarh nije prethodio onom, koga mi poštujemo.

Ali samo onaj, ko se, i sam prosvete, ne boji senke, i ko, u isto vreme, ima pri ruci jednu dobro disciplinovanu i mnogobrojnu vojsku kojom jamči za javni mir, samo on može reći ono što jedna republika ne sme da se usudi: *rezonujte, koliko god hoćete i o čemu god hoćete, samo budite poslušni!* Tako se ovde pokazuje čudnovat, neočekivan tok stvari koje se tiču čoveka, kao što je i inače, ako se taj tok posmatra u celini, u njemu skoro sve paradoksalno. Čini se da veći stepen građanske slobode doprinosi slobodi *duha* naroda, a ipak joj postavlja nepremostive prepreke. Nasuprot tome, nešto manji stepen slobode otvara narodu prostor da se iskaže u skladu sa svim svojim mogućnostima. Ako je priroda ispod ove tvrde ljuske oslobodila seme, za koje se najnežnije brine, naime, sklonost i predodređenost za *slobodno mišljenje*, onda ono postepeno deluje povratno na način mišljenja naroda (čime se narod sve više osposobljava da *slobodno dela*) i konačno čak i na načela *vladanja*, koja smatra prihvatljivim, da prema čoveku, koji je sad više od mašine, postupa u skladu sa njegovim dostojanstvom.¹⁸

Kenigsberg u Pruskoj, 30. septembra 1784. godine¹⁹

Prevela Julijana Beli-Genc

¹⁷ Vlast koja samu sebe pogrešno shvata: tj. vlast koja nastoji da upravlja nad onim što ne spada u njen domen.

¹⁸ Kantova beleška na kraju napisa glasi: „U *Bišingovim nedeljnim vestima* od 13. sept. čitam danas, 30. istog meseca oglas za *Berlinski mesečnik* za ovaj mesec u kome se navodi odgovor gospodina Mendelsoana na isto pitanje. On mi još nije došao do ruku, jer bi inače sprečio objavljivanje ovog odgovora, koji sada treba samo da ilustruje kako slučajnost može da ostvari istovetnost misli.“

¹⁹ Kantov tekst je preveden prema originalu, objavljenom u knjizi: *Was ist Aufklärung? Thesen und Definitiven. Kant, Erhard, Hamann, Herder, Lessing, Mendelsohn, Riem, Schiller, Wieland*. Hrsg. von Erhard Bahr. Philipp Reclam jun., Stuttgart, 1974, 9-17.